

XUAN ZANG'IN ORTA ASYA İZLENİMLERİ

Gürhan KIRİLEN*

Öz

Budist rahip Xuan Zang (596?-664) uzun yıllar süren Hindistan yolculuğundan döndüğünde Çin Hükümdarına sunmak üzere “Batı Bölgeleri Kayıtları” adlı bir rapor hazırlamıştır. Bir seyahatname niteliğinde olan bu eser, 645-646 tarihleri arasında kaleme alınmıştır. On iki bölümden oluşmaktadır ve birinci ve on ikinci bölümler Orta Asya ile ilgili kayıtları içermektedir. Eserde “34 Ülke” başlığı altında verilen birinci bölüm Xuan Zang’ın Hindistan’a gidiş yolculuğu boyunca gördüğü ve bilgi edindiği Orta Asya’daki ülke ve kentler hakkında anlatıları içermektedir. On ikinci bölüm ise “22 Ülke” adını taşır ve Xuan Zang’ın yine Orta Asya üzerinden farklı bir güzergâhı izleyerek gerçekleştirdiği yolculuğun anlatısıdır. Xuan Zang, Asya’da geniş bir coğrafyayı kat etmiştir. Orta Asya’da dönemin önemli bey ve hükümdarıyla ilişki kurmuş, Batı Göktürk Kağanı Tong yabgu’nun otağına kadar girmiştir. Xuan Zang, dönem hakkında önemli bilgiler derleyen bir gezgin, gözlemci ve din adamıdır. Bugün Orta Asya halklarının o günkü yaşantılarını, inançlarını, geleneklerini, tarım ürünlerini, el sanatlarını, siyasi ve idari yapılarını araştırırken, O’nun yazdığı eserden, hatıratından ve kendisi hakkında kaydedilmiş belgelerden yararlanılmaktadır. Xuan Zang’ın tanıklığı ilk elden bilgiler içermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Xuan Zang, Orta Asya, Budizm, Göktürkler, Tong Yabgu, Tardu Şad

Abstract

Xuan Zang’s impressions of the Middle Asia

“The Great Tang Records of the Western Regions”, is a report written by the Buddhist monk Xuan Zang (596?-664) was prepared to be presented to the Chinese Emperor Taizong. After his long journey to India, when Xuan Zang came back to

---

*Araş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Sinoloji Anabilim Dalı, gukirilen@hotmail.com

China, has completed his work within a year time. This work consists of 12 chapters; the First and the 12th chapters are on Central Asia. The first chapter bears the title of "34 Countries" and includes the records about Central Asian countries and cities which Xuan Zang personally visited or had knowledge about on his way to India. The 12th chapter has the name of "22 Countries" and also in this chapter he narrates some other countries which he had visited on his way back to China. He travelled through a vast part of Asia and established relations with many local rulers in Central Asia and India. He even visited Gokturk Khan Tong Yabgu in his marquee. His works made it possible for us to have detailed information on Gokturk Khan Tong Yabgu and his elder son and about some different parts of Central Asian countries. Xuan Zang was a Buddhist pilgrim but in the mean time he was an observer, a traveller, a reporter and a translator. In these two chapters he has depicted the people of Central Asia, foods, art crafts, religion, traditions and political structures in detail. Modern scholars studying in this field by referring to his works and some other related documents about him, could shed light on some disputed subjects. So he and his works are of great importance especially for including first hand information.

Keywords: Xuan Zang, Central Asia, Buddhism, Göktürks, Tong Yabgu, Tardu Şad

Giriş

Budist¹ rahip Xuan Zang玄奘 (596?-664)² Hindistan'a yaptığı yolculuğun ardından ülkesine döndüğünde, dönemin Çin Hükümdarına sunmak üzere "Batı Bölgeleri Kayıtları大唐西域記" başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Bir seyahatname niteliğinde olan bu eser 645-646 tarihleri arasında, bir yıl gibi kısa bir zamanda kaleme alınarak tamamlanmış ve hükümdar Taizong'a太宗 sunulmuştur (Xuan, 1977: iv). Eser toplam on iki bölümden oluşmaktadır. Birinci ve on ikinci bölümler dışındaki bölümler Hindistan'la ilgilidir. Bu iki bölüm ise Orta Asya ile ilgili kayıtları

¹ Budizm, Buddhism, Budism gibi farklı adlarla da anılmakla birlikte belki de en güzeli Buda için Uygurcadaki "Burhan"ın kullanılması olacaktır. Fakat "Burhancılık" bir başka hareketin de adı olduğu için ve "Budizm" Türkçe yazında yaygın-yerleşik bir kullanıma sahip olduğundan bu yazıda "Budizm" terimini kullanmayı tercih ettik.

² Bu çalışmada, literatürde yaygınlaşan "pinyin" sistemi kullanılmıştır. Wade-Giles, Türkçe ve diğer romanizasyonlar ile karşılaştırmak için bkz. http://www.academia.edu/2071842/Pinyin_Turkce_Wade_Yale_ve_IPAya_Gore_Cince_Sesletim_Tablosu_Taslak_

içermektedir. Birinci bölüm, eserde “34 Ülke三十四國”³ başlığı altında toplanmıştır ve Xuan Zang'ın Hindistan'a gidiş yolculuğu boyunca gördüğü ya da hakkında bilgi edindiği Orta Asya ülke ve kentlerinin anlatılarını içermektedir. On ikinci bölüm “22 Ülke二十二國” adıyla kayıtlıdır ve Xuan Zang bu bölümde, farklı bir güzergâh üzerinden gerçekleştirdiği dönüş yolculuğu sırasında derlediği bilgilere yer verilmektedir. “Batı Bölgeleri Kayıtları”nın Çin’de ve Japonya’da çok sayıda nüshası bulunmaktadır.⁴ Bu yazıda, Jin Ling金陵 Nüshası’nı temel alan Shanghai Renmin Yayınevi’nin 1977 karşılaştırmalı tipkibasımından yararlanılmıştır.

Eserin yazarı Xuan Zang'ın doğum tarihi konusunda kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Küçük yaşta iki kardeşiyle birlikte Luoyang’da bir tapınağa devam ettiği ve Budizm’i öğrenmeye burada başladığı bildirilmektedir (ZGFJ, 1984: c.2, 121). Daha sonra dönemin Budist ustalarından eğitim alan Xuan Zang, genç yaşına rağmen Çin’deki Budist öğretinin fikir ayrılıkları ve çevirilerde karşılaştığı çelişkiler üzerine düşünmeye başlar. Fakat sorularına doyurucu yanıtlar bulamaz. Bu nedenle Budist düşüncenin anavatanı Hindistan’da öğrenim görmek niyetiyle yurtdışına çıkmak için yetkililerden izin ister. İsteği reddedilen Xuan Zang 629 yılında Çin’den gizlice ayrılarak on altı yıl süren zorluklarla dolu bir yolculuğa çıkar.

Xuan Zang, Asya’nın büyük bir bölümünü kat etmiş, Orta Asya ve Hindistan’da birçok yerel bey ve hükümdarla ilişki kurmuş, Batı Göktürk

³ 34 ülke genel kullanımı olan bir tabirdir. Daha önceki dönemlere ait Han Tarihi ve Tarih Kayıtları gibi eserlerde de 34 Ülke, 36 Ülke adları karşımıza sık sık çıkmakta ve hepsi aynı Orta Asya coğrafyasını işaret etmektedir.

⁴ British Museum’da ve Paris’te parça parça saklanan Dunhuang Nüshası敦煌唐寫本殘卷, Gaoli Nüshası高麗藏本(1047-1082), Gaozong tekrar basımı新麗藏本(1236), Kuzey北宋崇寧二年福州等覺禪院刊本ve Güney Song Nüshaları南宋安吉州資福寺思溪藏刊本, Ming Dönemi Hongwu明洪武刊南藏本, Yongle明永樂刊北藏本ve Jiaqing明嘉興府楞嚴寺刊本nüshaları bulunmaktadır. Bunlara ek olarak 16. yüzyılda Xuan Zang’ın esin kaynağı olduğu bir roman da yazılmıştır. Wu Cheng’en (1500-1582) tarafından yazılan *Xi You Ji*西遊記 (Batı’ya Seyahat) adlı roman, konusunu Xuan Zang’ın yolculuğundan almıştır. *Xi You Ji*, Ming Dönemi’nin en seçkin edebi eserlerinden biridir. Roman, fantastik bir kurgunu ürünüdür. Çin imparatorunun işlediği günahlardan arınmak için huzuruna rahipler çağırarak dua okutmak istemesi, ancak gerekli dua kitaplarının bulunamaması yüzünden kitapları bulabilmek için Hindistan’a rahip göndermesiyle başlar. Xuan Zang’ın kat ettiği yollardan geçen roman kahramanının yolculuğu sırasında Büyük Keşiş’e doğüstü vasıfları olan bir maymun ve bir domuz da eşlik eder.

Kağanı Tong Yabgu'nun otağına konuk olmuş biridir. Yazdığı eserle bugün Asya'nın çeşitli bölgeleriyle ilgili ilk elden bilgilerin bize ulaşmasını sağlayan bir gezgin, gözlemci ve din adamıdır. Bugün dönemin Orta Asya halklarını, tarımsal ürünlerini, el sanatlarını, inanışların, geleneklerini, siyasi ve idari yapılarını araştırırken, O'nun yazdığı eserden, hatıratından⁵ ve kendisi hakkında kaydedilmiş yazılı belgelerden yararlanılmaktadır. Xuan Zang'ın tanıklığı ilk elden bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Bu alanda çalışmalar yapan araştırmacılar Xuan Zang'ın bıraktığı eserlerden yararlanmış ve pek çok konuda Onun tanıklığına başvurmuştur. Örneğin, Fransız Türkolog Édouard Chavannes, Xuan Zang'ın 630 yılında kağanı bizzat görmüş olmasına dayanarak, Eski Tang Tarihi'nde 628 yılı olarak gösterilen Batı Göktürk Hükümdarı Tong Yabgu'nun ölüm tarihinin yanlış olduğunu öne sürer (Chavannes, 1900: 25). Japon tarihçi Masao Mori ise Göktürk egemenliği altındaki Soğdlular'ın Doğu-Batı ticaretinde oynadıkları yaşamsal rolün tahlilinde, Xuan Zang'ın tanıklığından örnekler verir (Mori, 1983: 339). A. K. Narain, Xuan Zang'ın Kuşan Hükümdarı Kanişka hakkında aktardıklarına dayanarak, Sonraki Han Tarihi'nde de konu edilen ve 119 yılında Kaşgar'ı egemenliği altına alan Yuezhi⁶ Hükümdarı'nın Kanişka'dan başkası olamayacağını öne sürmektedir (Narain, Sinor 2000 içinde: 228). Bir diğer Japon bilim adamı, Toshio Hayashi, Xuan Zang'ın Talas yöresinde görüp Çinli olduğunu söylediği insanların, bugün Dunganlar olarak bilinen ve Tang Hanedanı zamanında Orta Asya'ya göçen Çinliler olduğunu ileri sürerek; Göktürk hâkimiyeti altında yaşayan yerleşiklerin buraya geliş nedenlerinin ve yönetim karşısındaki konumlarının tahlilini yapmaktadır (Hayashi: 1997). Çinli tarihçi Lin Gan ise, Batı Göktürklerin siyasi egemenlik sınırlarını belirlerken, hanedanlık kayıtlarının yanı sıra "Batı Bölgeleri Kayıtları"na da sık sık başvurmuştur (Lin, 1987: 344-5). Pek çok araştırmacı "Batı Bölgeleri Kayıtları"ndan ve Xuan Zang'ın hatıratından yararlanarak, Orta Asya tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır. Fransız tarihçi Jean-Paul Roux, Xuan Zang için kısaca "milattan sonra

⁵ Hükümdara sunulmak üzere hazırladığı rapordan ayrı olarak Da Cien Manastırı Kayıtlarında kendisiyle ve yolculuğuyla ilgili bir de biyografi/hatırat bulunmaktadır. Makalede bu biyografiye "DCESFSZ" kısaltmasıyla atıf yapılmaktadır.

⁶ Yue Zhilar月氏 (Rou Zhi olarak da bilinir) önceleri Çin'in tarım alanlarına yakın oturan güçlü bir göçebe konfederasyonudur. Daha sonra da Mete önderliğindeki Hunlara yenilerek batıya, Hindistan'ın kuzeyine göç etmişlerdir. Hun Kayıtları Bölümleri içinde daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. (Sima 2888; Ban 3749). Batıya göç eden Yue Zhilar zamanla, dönemin yerleşik-tarımcı ve tüccar toplumu Kuşanlar'ın yöneticileri haline gelirler (Liu, 2001: 262).

birinci binde Asya'nın çıkardığı en önemli adamlardandır” diyerek Onun değerini vurgulamıştır (Roux, 2001:144).⁷

1. Yolculuk Güzergâhları

Çin'den Hindistan'a giden bir yolcu⁸, genellikle yolculuğuna Gansu Vadisi'ni⁹ kat ettikten sonra Çin'in batı ucundan başlıyordu. İlk durak noktası bugün Çin'in Gansu Eyaleti'nin kuzey-batı ucundaki Dunhuang kentiydi.¹⁰ Dunhuang'dan sonra, ya Taklamakan Çölü'nün kuzey kıyısını

⁷ Türkçe yazında bu konuda başka çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların arasında Erkin Ekrem'in doktora çalışması “Erkin Ekrem (2003). Hsüan-Tsang Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan, Yayınlanmamış Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, İsmail Hakkı Ergüven'in “Hsüan-Tsang'ın seyahatnamesi (7. yüzyıl) metin çevirisi ve değerlendirme” adlı yüksek lisans çalışması, Ölmez, M. (1994). Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. E. Ekrem “Kao-Ch'ang Devleti: Kuruluşu ve Yıkılışı” *Türkiyat Araştırmaları* 4/7 Güz 2007, p. 5-33. öne çıkan çalışmalardır. Bunların arasında Erkin Ekrem'in 2003 çalışması özel olarak bu konudur fakat tez erişim izni olmadığından bu metne ulaşamadık. Bu yüzden Tong Yabgu ile ilgili bölümün çevirisini vermişse bile karşılaştırma imkânı bulamadık. Aynı kişinin 2007 tarihli, kaynakçada verilen metni içinde de konuya değinilmiştir. Elinizdeki makalede Tong Yabgu ile ilgili anlatı manastır kayıtlarından yararlanılarak yapılmıştır; bu eserin (DCESFSZ) künyesi kaynakçada verilmiştir.

⁸ Hindistan yolculuğuna bu dönemde 170 kadar Budacı rahibin çıktığı fakat bunlardan sadece 40 kadarının geri geldiği bilinmektedir. Fa Xian ve Xuan Zang gibi başkalarının anlattıkları varsa seyahatnamelerinin incelenmesi araştırılmayı bekleyen konulardır. Çinde Sui Hanedanı dönemindeki Budist keşiş sayısının 230 binin üzerinde olduğu (Yang 1988, 64) ve Orta Asya ile kesintisiz bir kültürel alışverişin yaşandığı düşünülecek olursa Türk tarihi açısından bu alanın önemi ortaya çıkmaktadır.

⁹ Çin'den batıya gitmek isteyen biri için neredeyse tek geçiş güzergâhı Gansu vadi koridorudur. Boyu bin kilometreyi bulan, yer yer birkaç kilometreye kadar daralan ve en geniş yerinde eni 80 kilometreyi geçmeyen bu vadi boyunca yollar zorlu, iklim kuraktır. Bu güzergâh birbirine koşut dağ sıraları arasında yer alır ve suyu çevredeki dağlardan gelen bir dizi verimli vahaya sahiptir. Gansu Koridoru, Qilian Dağları eteklerinde ince bir şerit gibidir. Kuzeyde Gobi Çölü ve Moğolistan Platosu'nu, güneyde Qinghai ve Tibet platolarından ayırmaktadır.

¹⁰ Dunhuang 敦煌: M.S. 2. yüzyılın başında kurulan ve 3. yüzyıldan başlayarak gelişmiş Budist merkezlerden sayılan bu kent, tarih boyunca Budizm'in doğu-batı karşılıklı hareketinin merkezlerinden biriydi. Doğu-batı doğrultusunda yolculuk eden keşişlerin, seyyahların ve tüccarların toplandığı, dini tartışmaların yaşandığı; manastırlarda Budist yazmaların çeşitli dillere çevrildiği bir santral noktasydı.

takiben, Karahoco, Karaşar ve Kuça gibi kentler ve kent devletleri geçilir ya da çölün güney kıyısı boyunca en önemlisi Hotan olan çok sayıda vaha kenti kat edilirdi. Ancak her iki yol da sonunda Pamir Dağları'ndan önceki son durak olan Kaşgar'da birleşirdi. Ardından Pamirler'in zorluklarla dolu dağ geçitleri aşılır, tarihin hemen her döneminde önemli merkezlerden sayılan Semerkand, Buhara ve Belh gibi, Hindistan'ın kuzey batısında yer alan büyük ticaret merkezlerine ulaşıldı. Buradan, bugünkü Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindukuş Dağları aşılarak Kuzey Hindistan'a varılırdı.¹¹ *Vaha Kentleri Güzergâhı*' adıyla bilinen bu rota, değişik dönemlerde iklim ve siyasi koşullar göz önünde bulundurularak kuzeye ya da güneye kaydırılmıştı. Hatta bazen yolcular, koşullar gereğince dağlardan geçer; yollar, kimi zaman güvenlik nedeniyle kullanım dışı kalırdı. *Vaha Kentleri Güzergâhı'nın* dışında pek sık başvurulmayan iki kara güzergâhı daha bulunmaktaydı. Bunların ilki, Assam, Yukarı Burma ve güneybatı Çin'deki Yunnan güzergâhıydı. Fakat Güney Asya'nın dağlık ve ormanlık coğrafyası bu bölgede ulaşım engel olurdu. Büyük kervanların ve kalabalık heyetlerin güvenliğini sağlamak buralarda neredeyse imkânsızdı. Güney Asya İpek Yolu adıyla bilinen bu güzergâh tarihin hemen her döneminde kullanılmış olsa da sadece kısa mesafeli ve bireysel girişimlere imkân vermiştir. Merkezi yönetimin kontrolündeki ticarete önemli bir yere sahip olmamıştır. Diğer kara güzergâhı ise Tang döneminde Wang Xuance王玄策 gibi elçilerin kat ettiği Tibet-Nepal üzerinden gidilen *Tibet Platosu Güzergâhı'dır* (Sen, 2001: 14). Bu güzergâh, adından da anlaşılacağı gibi Tibet'in yüksek ve zorlu geçitlerinden oluştuğu için nadiren başvurulmuş bir rota olarak kabul edilmiştir.¹²

Dunhuang'da bulunan mağara duvar resimleri ve değerli yazmalar Budist ikonografinin ve Budist edebiyatın tarih içinde geldiği noktayı göstermesi açısından eşsizdir. Burada bulunan pek çok belge de Orta Asya din ve siyaset tarihi için birinci el tarihî belge niteliği taşır.

¹¹ Aslında burada söz edilen güzergâhlar, sadece Budist gezgin ya da keşişlerin değil, ticari amaçlı olsun, siyasi ya da bireysel girişimlerle olsun, eskiden her menşeden insan tarafından kat edilen kadim dünyanın İpek Yolu'nun kollarıdır. İpek Yolu'nun çağdan çağa değişen, dinamik yapısı göz önüne alındığında, yukarıda başlıca birkaç durak noktası verilmiş olan *Orta Asya Vaha Kentleri Güzergâhı'nın* küçük farklılıklarla pek çok çeşitlemesi yapılabilir.

¹² Karadan yapılan yolculuklar yanında, Fa Xian'in Çin'e dönüş yolculuğunda kat ettiği fakat kullanıma tam olarak ilk kez Yi Jing'in açtığı *Güney Denizi Güzergâhı* bulunmaktadır. Yedinci yüzyılın ikinci yarısından sonra Türklerin ve Tibetlilerin Çin'in Orta Asya'ya açılan yollarını tutmasının ardından daha tehlikeli bir hal alan *Orta Asya Vaha Kentleri Güzergâhı*, sahip olduğu işlevi yavaş yavaş *Güney Denizi Güzergâhı'yla* paylaşmaya başlamıştır. *Güney Denizi Güzergâhı* ise Bengal

Kültürel ve ticari alışverişin yoğun olduğu tarihî İpek Yolu'yla örtüştüğü düşünülürse *Orta Asya Vaha Kentleri Güzergâhı*'nın en çok başvurulan güzergâh olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Budist inanç, Orta Asya'nın vaha kent ve devletlerine Çin'den daha erken girerek yerleşmiş olduğu için ve bölgede bulunan yönetimlerle Çin arasında tarihî İpek Yolu vasıtasıyla yoğun ticaret ve iletişim bulunduğundan Çin Budizmi'nin de erken dönemde daha çok bu coğrafyadan beslendiği görülür.

2. Çin'de Budizm ve Yabancı Yönetimler

Çin'de Budizm'in yaygınlık kazanmaya başladığı dönemlerde, Orta Asyalı ve Hintli rahipler Çin'de hanedanlıklar kuran göçebe asıllı yabancı yöneticiler tarafından adeta Çin'e buyur edilmişlerdir.¹³ Bu konuda Wolfram Eberhard'ın tespitleri oldukça aydınlatıcıdır;

Budizmi ta 385'ten önce bilen Tobalar, şüphesiz ki bu akideye kuvvetli bir temayül gösteriyorlardı. Bu devrin Budizm'inin, Hun ve diğer kuzey kavimlerine has şamanistik din ile çok yakın akrabalığı vardı ve birçok kavimde eski şamanizmin yerini almakta idi. Dördüncü yüzyılın Hun devletlerindeki Budist rahipler göğe yükseliyor, sihribazlıkla yağmur yağıdırıyor, falların yardımıyla geleceği söylüyorlar, kısaca, şamanların yaptıklarını onlar da yapabiliyorlardı. Böylece Budizm; bu şamanistik kavimler için kendi dinlerinin, daha yüksek bir kültürün üstün bir esas üzerine kurulmuş devamından başka bir şey değildi (Eberhard, 1946: 297-8).

Çin'de toprak mülkiyeti ayrıcalığı olan Budist manastırlarının Toba (386-535) yönetimine karşı yaklaşımı kendi çıkarları doğrultusundadır (Otkan, 1985: 79). Örneğin; beşinci yüzyılın başında bir başrahip, Toba hükümdarı *Taiwu*'yu şimdiki zamanın *'Maitreyası*, -bir bakıma beklenen

---

Körfezi'nde Ganj Deltası'ndan başlayarak, gemilerle güneye, bugün Endonezya'nın Java Adası'na uzanıyor daha sonra buradan tekrar kuzeye, Güney Çin'de Guangdong, Vietnam'da Hanoi gibi büyük şehirlere ulaşarak son buluyordu. Deniz güzergâhını ilk kez sağlıklı bir biçimde kullanan Budist hacı Yi Jing 義淨, 671 yılında bir gemiyle Güney Çin'den ayrılır. İki yıllık bir yolculuktan sonra Hindistan'a ulaşır. 685 yılında dönüş yolculuğuna başlayan Yi Jing, 689 yılında Guangdong'a döner (Chen, 1964: 239).

¹³Dan Lusthaus, *Chinese Buddhist Philosophy*'de başlıca dört kronolojik dönem ayırdığı Çin Budizmi'nin ilk evresini; "Hint ve Orta Asya Budizmi'nin Tanıtılması (1-4. Yy)" başlığı altında veriyor. Lusthaus, Dan, *Chinese Buddhist Philosophy*, www.humantoyogakuen-u.a.c.html . Ayrıca bkz. (Lusthaus: 1998)

mesih- ilan eder (Eberhard, 1946: 298). Budizm böylece, yönetimin desteğini kazanmış olur. Daha sonra kimi faaliyetler ve isyanlar nedeniyle yasaklansa da kısa süre sonra yönetim tarafından tekrar tanınır ve desteklenir.¹⁴ Göçebe kökenli yönetimler ve hanedanlıklar süresince, Budizm Çin’de büyük bir gelişim gösterir. Beşinci yüzyılın ortalarında yaptırılan, *Datong* yakınlarındaki *Yüngang* mağara tapınakları 雲崗石窟 ve başkent Luoyang yakınlarındaki Longmen tapınakları 龍門石窟 bunu kanıtlar niteliktedir.

3. Tang Dönemi ve Xuan Zang

Tang Dönemine gelindiğinde Budizm, 147 yılından itibaren tanınmaya başladığı Çin’de artık geniş kitlelere nüfuz etme olanağı bulur.¹⁵ Sui Hanedanı’yla (581-619) ülkenin birleşme sürecinin ardından, Tang yöneticileri bütün Çin’i içine alan ve Orta Asya’nın içlerine dek yayılan bir imparatorluk kurarlar. Tang yönetimi altında nüfusu 50 milyonu aşan Çin, dünyada o zamana değin görülmemiş bir refah ve zenginlik düzeyine ulaşır (Fitzgerald, 1961: 313). Hükümdar ailesi, kendilerinin *Laozi*’nin soyundan

¹⁴ Diğer yandan Taiwu’nun (423-452) bu unvanı alması, tapınakların büyük olasılıkla ülkedeki iş gücünü ve kaynakları soğuran birer güç merkezine dönüşmesi karşısında hükümdarın kısıtlayıcı önlemler almasıyla da ilgilidir. 446-52 yılları arasında keşişlerin tapınaklardan çıkartılması ve zorunlu çalışmaya katılmama ayrıcalıklarının kaldırılması da vardır.

¹⁵ Çin’e Budizm’in gelişiyle ilgili pek çok öykü bulunmaktadır ve diğer inanç ve kültürlerin gelişinde olduğu gibi Budizm de Çin’e Orta Asya’dan gelmiştir. Öğretiyi getirenler de büyük oranda Orta Asyalı Budistlerdir. Çin’de Budist eserlerin Çinceye tercümesini başlatan *An-shi-gao*, Buhara’dan bir beydir. M.S. 147 yılında Luo Yang’a gelen *An-shi-gao* Çinceye çeviriler yapmıştır. *An-shi-gao*’dan 20 yıl sonra 167 yılında bu sefer *Yue Zhi* topraklarından bir rahip, *Zhi-lei-jia-chen* gelir. Çin’de çalışmalar yapan bir diğer *Yue Zhi* kökenli de *Zhi-qian*’dir. Budist üstatlar arasında sayılan Hintli rahip *Zhu-fa-hu*, Dunhuang’da yaşamış, bölgede konuşulan dilleri öğrenmiş ve daha sonra *Mahayana* metinlerinden çeşitli bölümleri Çinceye çevirmiştir. *Zhu-fu-tu-deng* (232-348) gibi *Jiu-mo-luo-shen* da (Kumarajiva ya da Kumaramiya 343-413) Kuçalı’dır. 549-628 yılları arasında yaşamış olan *Ji-zang* Buharalı’dır. *Shi-cha-nan-tuo* ise Hotanlı’dır. Çin kaynaklarında, Orta Asya kökenli ya da Orta Asya üzerinden Çin’e gelen Budist rahip ve keşişlerin sayısı oldukça fazladır. Bu kimseler hakkında Taiping Guangji 太平廣記 içindeki “yi seng” 異僧 (Yabancı Rahipler) bölümleri detaylı biyografiler içermektedir. <http://ctext.org/taiping-guangji/87> Özellikle Üç Devlet zamanından başlayarak Orta Asya’dan gelenlerin sayısında (M.S. 220-280) büyük bir artış görülür. Daha sonra ise yalnızca Yao Xing 姚興 zamanında (366-416) bu sayı 5000’in üzerindedir (Otkan, 1974: 176).

geldikleri iddiasıyla daha çok Taoculuğu desteklemiş olsalar da (Chen, 1964: 213), merkezî otorite, her türlü inanca karşı hoşgörülü bir siyaset izler. İslam ve Nesturilik Çin'e bu hanedanlık döneminde girer ve kısa zamanda Çinliler arasında destek bulur. Çin'de pek çok değişik unsurun bir arada yaşayabilmesini sağlamak, Tang yönetiminin öncelikli politikalarındandır; çünkü hanedanın kurucu üyeleri de büyük oranda yabancı soydandır.¹⁶ Bu dönemde Budizm, yönetimden aldığı desteğin yardımıyla hatırı sayılır bir ivme kazanır ve sarayın elinin ulaştığı her yere ulaşır. Etki alanı ve gücü Taoculuğun sahip olduğu gücü aşar. Öyle ki, Tang Hükümdarı Taizong önceleri pek önemsemediği bu öğretiyi ilerleyen yaşıyla birlikte daha çok benimser ve huzurunda temsilcilerine öncelik tanır. Hükümdarın görüşünün değişmesinde Xuan Zang'ın hükümdarla yaptığı uzun sohbetlerin yadsınamaz bir payı vardır.¹⁷

3.1. Xuan Zang'ın Batıya Yolculuğu

Xuan Zang 629 yılında yurt dışına çıkma talebi yetkililer tarafından reddedilmesine rağmen gizlice ülkeden ayrılır. (Yang 1988, 21). Bunca zaman düşlediği yolculuk, başına gelen iki korkutucu olaydan dolayı neredeyse daha başlamadan sona erme tehlikesiyle karşı kaşıya kalır. İlk olay, rehberlerin birkaç parça eşyası ve parası için onu öldürmeye kalkışmasıdır. Neyse ki Xuan Zang tam zamanında uyanıp canını kurtarabilmiştir. Hemen bu olayın üzerine Xuan Zang bu kez çölde yolunu kaybetmiş, kendi anlatımıyla bir *bodisattvanın*¹⁸ yardımı sayesinde hayatta

¹⁶ Tang hükümdarının kendine Göksel Kağan unvanını alması (Ouyang 2003, 31, 4606, 6054, 6116 vd.) ve eserlerde geçen “güney-kuzey bir aile oldu ifadesi bu olguya işaret eder. (Ouyang 2003, 17).

¹⁷ Xuan Zang'a gelene kadar geçen zaman içerisinde, Çinceye tercümesi yapılan Budist eserler Çin'deki Budistler tarafından okunup hazmedildikten sonra Çin'de de özgün Budist okulların biçimlenmesine vesile olur. *Tiantai*, *Huayuan*, *Qingtu* ve *Chan* gibi ekoller artık asıl metinlere bağlı kalmadan çalışmayı tercih etmektedir. Böylece Çin'de, Hindistan'daki aslından farklı yeni yaklaşımlar ve okullar ortaya çıkar. Fakat Çinli rahipler arasında yine de Hindistan'a gidip kutsal yerleri görme arzusu, yeni, orijinal metinler bulup incelemek için duyulan istek artarak devam eder. Daha önce ilk defa *Faxian'in* tamamladığı yolculuk, Tang Dönemi'nde çok sayıda rahip tarafından aynı amaçla ve fakat farklı yollardan tekrarlanır. Ancak Tang Dönemi 'hacıları' arasında adından en çok söz ettiren kuşkusuz Xuan Zang'dır.

¹⁸ Büyük Araç olarak da bilinen *Mahayana* öğretisinde en yüce mertebelerden biri sayılan *bodisattva* -ya da 'kaderi aydınlanma olan', bütün erdemlerin toplandığı örnek kişiliktir. O, geçmiş yaşantılarında edindiği faziletlerle *Nirvana*'ya ulaşmıştır. Fakat gönlü razı gelmediği için dünyada kalıp diğer canlıların 'ıstırap denizini geçerek aydınlanmanın duru kıyılarına ulaşması' için çalışan bir ideal figürü temsil

kalabilmişti. (Yang 1988, 22). Bu iki olayın ardından Xuan Zang, yolculuğun ilk durağı olan Karahoco'ya ulaşır.¹⁹ Karahoco Hükümdarı, Xuan Zang'ın fikirlerini beğenir ve onu yanında alıkoymak ister. Xuan Zang, yolculuğuna devam etmek için hükümdardan izin alamayınca açlık grevine başlar. Bir süre sonra rahibin niyetinde ciddi olduğunu fark eden hükümdar, Xuan Zang'ın kalması için daha fazla ısrar etmez ve Hindistan'a sağ salim ulaşabilmesi için Tong Yabgu'ya verilmek üzere mektup hazırlar. Ayrılık günü geldiğinde Hükümdar, yanında çok sayıda rahip ve üst düzey memurla Xuan Zang'ı yolcu etmek için kentin batı kapısına kadar gelir. Rahibi kucaklar ve arkasından ağlar. Halktan kimseler, her iki mezhepten²⁰ rahipler onlarca li²¹ boyunca O'na eşlik ederek uğurlarlar (DCESFSZ: 226). Karahoco Hükümdarı'nın hazırlattığı mektuplar işini kolaylaştırmış olmalı ki, yeniden yola koyulan Xuan Zang, Hindistan'a varana dek zorlu yol koşulları dışında pek fazla sorunla karşılaşmaz.

Karahoco'dan sonra, Karaşar, Kuça, Semerkand gibi pek çok kentten ve ülkeden geçen Xuan Zang Batı Bölgeleri Kayıtları'nda bu kentlerden bazılarının geleneklerini detaylı bir şekilde anlatır. Bazılarının toprak ürünlerine, yine bazı kentlerin inanış ve efsanelerine geniş yer verir. Xuan Zang'ın hemen hiç atlamadığı iki konu, ülkenin Budizm'de geldiği düzey²² ve yönetimidir. Rahip bizzat gördüğü ve hakkında bilgi sahibi olduğu ülkelerin, bağımsız bir yönetimi olup olmadığıyla çok ilgilidir. Budist inançla ilgili betimlemelerin detaylı olmasının nedeni Xuan Zang'ın kendi kişisel ilgisidir. Fakat söz konusu ülkelerde yaşayan halkların idari yapısı ve üretim biçimleri hakkında aynı oranda detaylı bilginin bulunması, araştırmacılar arasında Xuan Zang'a karşı farklı yaklaşımların oluşmasına

---

eder. Gücünü bahtsız ve şanssız canlılar için kullanır; hatta bazıları *Nirvana*'dan feragat ederek insanlar için kendini feda etmeye varacak derecede özverilidir.

¹⁹Karahoco, Qara-hoja ya da Kara-Khoja olarak da bilinir. Chotscho, Khocho, Qocho ya da Qoço adlarıyla da anılan bu kent Yuan ve Ming dönemlerinde Çince "Halahezhuo" 哈拉和卓 Qara-khoja ve Huozhou adları da verilmiştir. Şehrin kalıntıları bugünkü Turfan şehrinin 30 km kadar güneydoğusunda bulunur. Bu yüzden literatürde Turfan adıyla da geçer. Orta çağ boyunca önemli bir ticarî ve dinî merkezdir.

²⁰ Budizm'in Mahayana (Büyük Araç) ve Hinayana (Küçük Araç) mezhepleri.

²¹ Uzaklık ölçü birimi *li*, Tang Hanedanlığı döneminde 650 metredir.

²² Örneğin, Xuan Zang eserinde, bugün Afganistan'da bulunan Bamiyan Buda heykellerinin açık tasvirlerini yapmaktadır. Bunu yanında her gittiği merkezde Budistlerin hangi mezhepten olduğunu, yörede kaç manastır (sangha) ve tapınak olduğunu, bu tapınaklarda ne kadar Budist'in yaşadığını rakamlarıyla vermektedir. Budizm'in geldiği düzeyden kasıt budur.

sebeplere olmuştur.²³ Xuan Zang eserinde, yolunun düştüğü ülke ve kentlerin dillerini ve yazılarını da kaydetmiştir. Bazı ülkelerde konuşulan dillerin yöresel farklılıklarını vurgulamıştır. Onun tespitleri Orta Asya'nın hareketli kültürel dünyasında, İslam öncesi inanışların çeşitliliği ve karmaşıklığının anlaşılmasında da yararlı olmaktadır. Bazen uzun açıklamalarla bazen de özet bilgiler verip diğer memleketlerle benzerliklerine dikkat çekerek buralarda yaygın olan inançların tasvirlerini yapmıştır. Batı Bölgeleri Kayıtları'nda Tang topraklarının batısındaki ülkeler ve halklar genel bakış açısıyla kısaca şöyle betimlenmektedir:

...Ronglar²⁴ genellikle aynı adetlere sahip olsalar da boylar halinde ayrılmışlardır; topraklarının sınırlarını çizmişler, arazileri pay etmişlerdir. Büyük bölümü yerleşiktir, kentler kurmuşlardır, tarım yapıp hayvan yetiştirirler; her tür zenginliğe sahiptirler. İnsanî ve toplumsal ilişkiler bakımından²⁵ zayıftırlar. Kız alıp verirken tören [düğün] yapmazlar. Ast-üst [ilişkilerinde] sıra yoktur. [Ailede] kadının sözü geçer, erkeğin konumu düşüktür. Ölülerini yakarlar, matem sürelerinin uzunluğu değişir; [merhumun arkasından] yüzlerini çizer [kanatır], kulaklarını keserler. Saçlarını başlarını

²³ Bu konuda Helmut Uhlig, Xuan Zang'ın (ve diğer pek çok Budist hacının) Budist metinler bulmak ve kutsal yerler görmek için değil, 'ajanlık yapmak için' yola düştüğü gibi havadan savlarda bulunuyor. Bknz. (Uhlig, 2000: 323-325) Uhlig'in düşüncesini, Xuan Zang'ın gördüğü yörelerin idari özelliklerinin Da Tang Xi Yu Ji'de açıkça yer almasının sebeplerini yolculuğun başında değil, aksine Xuan Zang'ın Çin'e döndükten sonra Tang Hükümdarı Taizong'la kurduğu yakın ilişkide, hükümdarın söz edilen yörelere dair öncelikli ilgisinde aramak gerekir.

²⁴ 'Rong戎' sözcüğü Çin'in batısında yaşayan yabancılar için kullanılan genel bir addir. Bunun yanında farklı anlamlara da sahiptir. İmin belirgin olan ilk anlamı savaşta kullanılan araç gereçlere verilen genel bir adı karşılar. Aynı şekilde savaşta yararlanılan "askeri birlik" anlamı imin ad olarak kullanımında; "savaşmak" ve "saldırmak" anlamları da fiil olarak belirmektedir. Bunlara ek olarak im; "savaş arabası", "ordu", "asker", "savaş" ve "düşman" gibi anlamlar yüklenmiştir. Savaşla ilgili çağrışımları imin Hunlar, Türkler ve Tibetliler gibi savaşçı halklara özel olan kullanımını pekiştirmiştir. Bu sözcüğün ve yabancılar için kullanılan diğer terimlerin anlam ve kullanımları hk. Bknz. Kırilen 2012.

²⁵ "İnsani ilişkiler" ifadesiyle karşıladığımız 'ren仁' Konfüçyüsçü uygarlık anlayışının temel kavramlarından biridir, Çince im bir insan ve iki sayısının yan yana gelmesinden oluşur. İki insan arasındaki ilişkiye, insancılığa, insan gibi yaşama potansiyeline ve/veya insan sevgisine işaret eder. Bunların yanında terim olarak 'ren'; erdem, sevgi, yüce gönüllülük, sevecenlik ve hayırseverlik anlamlarını da taşımaktadır.

yolarak elbiselerini yırtarlar. Ölünün ruhu için düzenlenen törenlerde sürüyle hayvan kesilir. Hayırlı işlerde ak, kötü durumlarda kara giyerler. Farklı yöneticilerin farklı yöntemleri vardır...(Xuan, 1977: iii-iv).

Bu değerlendirmenin ardından “34 Ülke” adlı bölümle birlikte sırasıyla; A-qi-ni阿耆尼 (Agni, Karashar), Qu-zhi屈支(Kuçça), Bo-lu-jia跋祿迦(Aksu), Zhe-shi赭時 (Şaş) gibi kentlerden ve kent devletlerinden geçer. Eserin Çin Hükümdarı’na sunulduğu dönem düşünüldüğünde A-qi-ni ile ilgili betimlemenin özel bir yeri vardır:

A-qi-ni Ülkesi doğudan batıya yaklaşık 600 li, kuzeyden güneye ise 400 li kadardır. Başkentinin çevresi altı-yedi li’dir. Her tarafı dağlarla çevrelenmiştir. Yolları sarpdır ve savunması oldukça kolaydır. Birbiriyle kesişen çok sayıda akarsu arazilerin sulanmasında kullanılır. Alışverişlerinde altın, gümüş ve küçük bakır paralar kullanırlar. Hükümdar ülkenin yerli halkındandır, cesur fakat askeri planlamalarda pek dikkatli değildir; ayrıca kendi askeri zaferleriyle övünür. Bu ülkeden güney doğuya 200 li kadar ilerleyip küçük bir dağ sırasını aşarak, iki büyük nehir geçip batıya doğru düz bir vadiyi takiben 700 li’lik bir yolculuktan sonra Kuça’ya ulaşılır (Xuan, 1977: 2).

Bu dönemde Yan-qi adıyla da anılan A-qi-ni ilgili bölüm, Çin Hükümdarı Taizong’un merak ettiği soruların bir kısmına yanıt verebilecek niteliktedir. Kısa süre önce A-qi-ni üzerine asker gönderen ve başarılı olan Hükümdar, doğuya, Koguryo üzerine çıkacağı seferin arifesinde²⁶ Batı Bölgeleri’ndeki durumla ilgili ilk elden haberleri merak etmektedir.²⁷ İşte bu bilgiler Xuan Zang sayesinde ayağına gelir. Batı Bölgeleri Kayıtları’nda yer almamakla beraber, *Xuan Zang’ın Hatıratı*’nda uzun uzadıya anlatılan, Batı

²⁶ Kuzey Kore’de yer alan (ve Koreye bugünkü adını veren) beylik üzerine çıkacağı sefere Taizong rahip Xuan Zang’ı da davet eder. Ancak Xuan Zang hastalığını gerekçe göstererek katılmaz. (DCESFSZ: 253b)

²⁷ “Yanqi, Batı Göktürlere bağlıdır, Göktürklerden üst düzey bir memur olan Qu-li-chuo kardeşine Yanqi Hükümdarı’nın kızını almıştır...(18.yılın 8. ayında) Anxi Duhu’su [Valisi] Li Ge, Xi Zhou Da için Yanqi’ye saldırır”. Karşılıklı saldırılar ve kovalamalardan sonra Yanqi’nin başına Tang Sarayı’nın tercih ettiği biri geçer. Fakat bu durumun devam edip etmeyeceği konusunda Tang hükümdarının kafasında hala şüpheler vardır (Sima G., 1992: 6211-6212).

Göktürk Kağanı Tong Yabgu ile karşılaşması ve Kağan'ın otağına konuk olması bir diğer önemli olaydır.²⁸

3.2. Batı Göktürk Kağanı Tong Yabgu

...suyu takiben kuzey batıya 500 küsur li ilerlendiğinde Su-ye-shui Kenti'ne (Suyab) ulaşılır. [Xuan Zang burada] ava çıkmış olan Türk Kağanı [Tong] Yabgu ile karşılaşır. Kağan'ın askeri teçhizatı pek görkemlidir; üzerinde yeşil renkli saten bir kaftan bulunmaktadır, uzun saçlarını serbest bırakmış, başında beyaz ipekten bir baş bağı bağlıdır ve bağın uçları geriye doğru dökülmektedir (DCESFSZ: 227a).

Kağan'ın yanında hazır bulunan ve sayısı iki yüzü aşan Tarkanların (hepsi nakışlı kaftanları ve örülü saçlarıyla Kağan'ın sağında ve solunda ayakta durmaktadırlar. Mahiyetinin geri kalanı kürkler, şayaklar ve ince yün kıyafetler giymektedirler. Mızrakları, sancakları ve yayları tertiplidir. Atlılar ve develer göz alabildiğine yayılmıştır. Kağan, Xuan Zang'ı görmekten memnun olur, iki-üç gün sürecek yokluğunda otağda kalması için davette bulunur ve Tarkan Da-mo-zhi'ya²⁹ Xuan Zang'ı götürmesini ve yerleştirmesini söyler (DCESFSZ: 227b).

Kağan üç gün sonra döner ve Xuan Zang'ı çadırında kabul eder. Büyük çadırın çiçekli altın işlemeleri göz alıcıdır. Üst düzey memurlar Kağan'ın her iki yanında sıra oluşturacak biçimde otururlar. Huzurda bulunan diğerleri arkada, ayakta durmaktadır. Bir göçebe hükümdarı olmasına karşın, güzelliğe önem veren biridir. Xuan Zang çadıra 30 adım kadar yaklaştığında Kağan çadırından çıkarak Xuan Zang'ı karşılar ve nazikçe selamladıktan sonra rahibi içeri davet eder (DCESFSZ: 227b).

Türkler, ateşe büyük saygı duyduklarından ve ağaç, ateşin kaynağına sahip olduğundan ahşap oturaklara oturmazlar, [bunun yerine] çift hasırdan altlık serip otururlar. Kağan, Xuan Zang için demirden, şilteli bir oturak getirtir (DCESFSZ: 227b).

Kısa bir aradan sonra Kağan Çin'den ve Kaşgar'dan gelen elçileri kabul eder, getirdikleri mektup ve itimatnameleri dikkatlice okur ve elçilere

²⁸ Batı Göktürk Kağanı Tong Yabgu (618-630), 616 yılında ağabeyi She-kui Kağan'ın ölümünden sonra tahta çıkar; bu dönem Batı Göktürklerin güçlendiği, Doğu Göktürlere rakip olduğu bir dönemdir. (Liu, 1975: 5180-82).

²⁹ Tarkan Da-mi-zhi (達官答靡支): da1 MC top mi3 MC mjeX zhi1 MC tsye; Top-mje-tsye? (Baxter: 2011)

oturmalarını emreder. Sonra içki ve müzik ister. Yanındakiler ve elçilerle birlikte içki içer. Xuan Zang içince üzüm şerbeti getirilir. Dolup boşalan, elden ele dolaşan içki kaplarıyla birlikte [içeride] neşeli bir hava oluşur. Bu esnada çalgıların ahenkli sesleri yükselir, çaldıkları [türküler] geleneksel havalardan olmasına rağmen kulakları ve gönülleri hoş eder. Bir zaman sonra önlerine daha çok et ve yiyecek serilir. Xuan Zang için dinî diyete uygun ekmeğe, pilava, süt, şeker, bal ve üzüm ikram edilir ve biraz daha üzüm şerbeti getirilir. [Kağan], Xuan Zang'dan [Budist] öğretiyi anlatmasını ister. Bunun üzerine Xuan Zang "On Erdem"i anlatır, canlıları sevmeyi ve paramitaları (Pi Luo Mi Duo) anlatır. Kağan ellerini havaya kaldırıp başını eğerek söylenenleri onaylar. Xuan Zang burada birkaç gün kalır. Kağan [daha uzun] kalmasını ister; "Hindistan'a gitmek zorunda değilsin, oralar çok sıcaktır, oranın kışı buranın yazı gibidir. Görünüşüne bakılırsa üstadın oralarda yaşaması çok zor, insanları karadır ve medeni değildir." der. Fakat Xuan Zang bütün bunlara rağmen Buda'nın izlerini aramak istediğini söyler. Buna karşın Kağan, askerleri arasından Çince konuşabilen ve bölge dillerini de anlayan birini arar. Daha önce Chang An'da bir süre kalmış biri gelir. Kağan onu Mo-duo Tarkan³⁰ [unvanıyla] görevlendirdikten sonra çeşitli ülkelere mektuplar hazırlar. Mo-duo'ya, Xuan Zang'ı Kapisa'ya götürmesini salık verir. Kağan ayrıca Xuan Zang'a koyu kırmızı renkli bir cüppe ve elli pi³¹ de yumuşak ipekli kumaş hediye eder. Üst düzey memurlarıyla beraber hacıya bizzat kendi on küsur li boyunca eşlik eder. Buradan batıya 400 li kadar ilerlendiğinde Qian Quan'e (千泉Ming Bulak, Binyul, Bariaj?) ulaşılır...(DCESFSZ: 227c).

Kağan'ın sağladığı imkânlarla batı yönünde ilerlemeye devam eden Xuan Zang, Zhe-shi (Şaş), Fei-nan (Fergana), Su-di-le-sa-na (Sutruşna), Sa-mo-jian (Semerkand) Bu-he (Buhara), Fa-di (Betik) gibi çoğu Batı Göktürk yönetimine bağlı on küsur ülke ve kentten geçerek Jie-shuang-na'ya (Kış) gelir. Buradan;

Dağlar boyunca 300 li kadar güney doğuya ilerleyerek Demirkapı'ya ulaşılır. Demirkapı, iki taraftan dağlarla kuşatılmıştır ve dağlar çok yüksektir. Yolun darlığı, zorluğu bir kat daha arttırır. Her iki yanda kaya duvarlar bulunur. Rengi demir rengidir. Burada, demirlerle

³⁰ Mo-duo Tarkan 摩咄大官; "mo" için Baxter sözlüğünde "mo2 MC **ma**", "duo1 MC twat, KO tatu > tatsu, GO tati > **tachi** ve MC also twot" okunuşları görülüyor. (Baxter, 2011). Bu kişinin çok sayıda dil bildiğini akılda tutmak gerekir; Ma+tachi vb. olasılıklar değerlendirilmelidir.

³¹ Tang döneminde kumaş ölçüsü olarak bir pi³¹, yaklaşık 30 metre.

desteklenmiş, çanlarla süslü ve ağaçtan, cilalı bir kapı bulunur. Savunması kolay olduğu için bu ad verilmiştir (Xuan, 1977: 14).

Demirkapı, hem Batı Bölgeleri Kayıtları'nda hem de Xuan Zang'ın Hatıraları'nda Batı Göktürklerin batı sınırı olarak gösterilmektedir:

Demirkapı'dan çıkınca Tohara Ülkesine girilir, buradan birkaç yüz li ilerleyip Fu-chu Irmağı'nı (Amu Derya) geçince Kunduz'a varılır. [Burası] aynı zamanda Tong Yabgu Kağan'ın oğlu Tardu Şad'ın (Dan-du³²) yaşadığı yerdir. Tardu Şad [aynı zamanda] Karahoco Hükümdarı'nın da damadıdır. (Karahoco Hükümdarı'nın kız kardeşinin kocasıdır) Hükümdarın mektubu olduğundan, Xuan Zang hemen huzura kabul edilir. [Ancak] Hatun ölmüştür, Tardu Şad ise hastadır. [Xuan Zang'ın] Karahoco'dan geldiğini duyan Tardu Şad, mektubu alınca [orada bulunanlarla birlikte] kadınlı erkekli ağlaşırlar... (DCESFSZ: 228a).

Batı Bölgeleri Kayıtları'nda Tong Yabgu (Shi-hu) Kağan'ın oğlu Tardu Şad'ın yaşadığı Kunduz ile ilgili detaylı bir anlatı bulunmaktadır:

Eskiden bir Tohara toprağı olan bu ülke, yaklaşık 3000 li'lik bir çevrede yer alır. Başkentinin çevresi ise 20 li kadardır. Ayrı bir hükümdara sahip olmaksızın Türk yönetimine bağlıdır. Arazi düzdür, düzenli ekilir; bitki örtüsü zengindir ve özellikle meyve ve çiçek türleri boldur. Ilıman bir iklime sahip olan bu ülkenin insanları dürüsttür fakat kolay heyecana kapılırlar, kalın yünlü elbiseler giyerler. Halkın büyük çoğunluğu Üç Hazineye (Budizm) inanır. Pek az kişi ruhlara tapar. On küsür tapınak ve yüzlerce rahip vardır, hem Küçük Araç'ı hem de Büyük Araç'ı öğrenirler. Hükümdarı Türk'tür. Demirkapı'nın güneyindeki bütün küçük bütün devletleri O yönetir. Sürekli burada kalmaz ve bir kuş gibi sürekli yer değiştirir (Xuan, 1977: 282).

3.3. Dönüş Yolculuğu

Xuan Zang aslında çok tehlikeli olan bir yolculuğu kazasız belasız atlatarak Hindistan sınırlarına ulaşabilmiştir. Coğrafi koşullar ve yolun uzunluğu düşünüldüğünde karşılaştığı zorluklar yok denecek kadar azdır. Dönüş yolculuğu ise, Hindistan'da geçirdiği uzun maceralarla dolu on küsür

³² 咄度設 Dan-du için Baxter'ın sözlüğüne göre; MC **tanH** + **duH** karşılığı görülüyor (Baxter: 2011).

yıldan sonra başlar. Hindistan'da öğrendikleri ve yolculuk konusunda edindiği tecrübeyle, bu kez farklı bir güzergâh üzerinden; güney vaha yoluyla Çin'e döner. Asıl niyeti *Güney Denizi Güzergâhi*'ni izleyerek, güneyden Seylan üzerinden gitmektir. Fakat yolculuğa hazırlandığı sırada Seylan'da patlak veren karışıklıklar bu fikirden vazgeçmesine sebep olur. Anlattığına göre Hindistan'da gezdiği her yerde O'na ermiş gibi davranılır, beyler, başrahipler ve kendi gibi rahip olan Hintli yoldaşları kalması için ısrar ederler. Aldığı bütün tekliflere rağmen Çin'e geri dönme konusunda kararlıdır ve nihayet on küsur yıl aradan sonra yola koyulur.

Batı Bölgeleri Kayıtları'nda "22 Ülke" başlığıyla kaydedilmiş dönüş yolculuğuyla ilgili anlatı bugünkü Kunduz yakınlarındaki Huo gibi pek çok ülke ve kenti anlatan "22 Ülke" adlı bölümde Taşkurgan, Kaşgar ve Hotan kentlerinin detaylı birer tanıtımı yer alır. Hotan'ı anlatan bölüm döneminin yöre insanının özelliklerini ortaya koymaktadır:

Ülkenin çevresi 4000 li kadardır ve büyük bölümü kumla örtülüdür. Ekilebilir arazi oldukça sınırlıdır. Toprağın olduğu yerlerde ise arazi düzenli tarıma elverişlidir; buralarda bol miktarda meyve yetiştirilir. Elişi ürünleri; halı, iyi kalite yünlüler ve ince dokunmuş ipekli kumaşlardır. Dahası, yörede beyaz ve yeşil renkte yeşim taşı bulunur. İklimi yumuşaktır fakat kasırgalar beraberinde uçan kum ve toz bulutu getirir. Adetleri gereğince tören ve nezaketten anlarlar; sıcak ve saygılıdır. Öğrenmeyi severler, yeteneklidirler ve sanatta da kayda değer gelişme göstermişlerdir. Basit koşullarda yaşarlar ve kaderleriyle yarışır. Ülke müziğiyle ünlüdür, insanları, şarkı ve dansı çok sever. Bir kısmı yün ve deri elbiseler giyerken, çoğu tafta ve beyaz keten kıyafetler kullanırlar. Davranışları adaba uygundur ve gelenekleri de kurallıdır. Yazıları ve yazın üslubu, Hindistan'dakine benzese de küçük farklar vardır. Diğer ülkelere nazaran konuşma dili de değişiktir. Buda yasalarına büyük hürmet gösterirler. Yüz kadar tapınakta Mahayana öğretilerini izleyen 5000 kadar rahip barınır. Hükümdarları cesur ve savaşçıdır (Xuan, 1977: 296).

Çin'e yaklaştıkça, izinsiz terk ettiği için cezalandıracağını düşündüğünden, görevlilerden uzak durmaya gayret ederek sadece geceleri yol alır. Hotan'a geldiğinde hükümdara övgülerle dolu, yolculuğunun içeriğini anlatan bir mektubu başkente gönderir. Hükümdar Taizong, daha Xuan Zang yoldayken verdiği yanıtta, "yabancı memleketlerde hakikat

sırrının peşine düşen rahibin ülkesine dönüşünden çok memnun oldum, bir an önce gelip beni görmelisin” cevabını alır (DCESFSZ: 253b). Nitekim Zheng Guan yönetim döneminin 19. yılının birinci ayının (645) altıncı (ya da yedinci) gününde başkente gelen Xuan Zang şölenlerle karşılaşır; “kente girdiği gün şehir boşalmış, herkes onu görmeye çıkmıştı” (Xuan, 1977: iv). Aynı ayın 23. günü, huzura çıkararak Hükümdar ile ilk görüşmesini yapmıştı (Sen, 2001: 7). Batı Bölgeleri'nin durumu hakkında bilgi alan Hükümdar, Xuan Zang'dan devlet hizmetine girmesini (Xuan, 1977: 111) hatta kendisiyle “doğuya gelip o bölgeleri de görmesini” istedi (DCESFSZ: 253b). Taizong ile Xuan Zang arasında ilk defa bu şekilde başlayan sohbetler zamanla sıklaştı. Hatta Budist düşünceye pek önem vermeyen savaşçı hükümdarın son zamanlarında Budizm'e yöneldiği, Budist rahipleri huzuruna çağırıp uzun toplantılar düzenlediği bilinmektedir.³³

4. Sonuç Yerine

Orta Asya ve Hindistan'ın siyasi durumu, Çin hükümdarının en çok ilgilendiği konuların başında geliyordu. Özellikle Göktürklerin bölgedeki etkinliği, Batı Göktürk Kağanı'nın kişiliği ve yetenekleri, bölge halklarının karakterleri, tabi oldukları yönetime ve Çin'e bakışları, Taizong'un babası döneminde başlayan yayılma politikalarının devamını sağlayabilmek için gerekli bilgilerdi. Çünkü hanedanın kuruluş döneminde Taizong'un babası Li Yuan iktidara gelebilmek için Göktürlere biat etmişti. Taizong zamanındaysa merkezi otorite güçlenmişti. Tabi ki devletin bilgi kaynağı yalnızca Xuan Zang'ın seyahatnamesinden ibaret değildi, fakat ilk elden olması bakımından bu bilgiler Taizong'un gözünde büyük değere sahipti. Taizong'un Asya'nın içlerine kadar genişlettiği ülkesinin kudreti, güçlü iktidarı kadar bilgi toplama becerisine de dayanıyordu. Xuan Zang ve Onun gibilerin tanıklığını değerlendiren Taizong ile başlamak üzere Tang hükümdarlarının Asya'nın iç bölgeleri üzerine yeni stratejiler geliştirdikleri açıktır. Xuan Zang'ın bugün elimize ulaşan eseri bu bakımdan Orta Asya

³³ Taizong, Xuan Zang ile tanıştığı sırada Kore'deki Koguryo Devleti üzerine bir sefer hazırlığındadır; bazı danışmanlarının karşı koymalarına rağmen bu seferde ısrar eden hükümdarın böylesi karışık bir durumda birdenbire Budizm'le ilgilenir olması çok mantıklı görünmemektedir. Hükümdar, olsa olsa 'doğuya' yapacağı sefer öncesinde 'batının' durumunu öğrenmek ve arkasını sağlama almak niyetindedir. Daha sonraları ise, Hükümdar Taizong ilerleyen yaşıyla birlikte Budist rahipleri huzuruna sıklıkla kabul etmeye başlar. Hindistan ve Orta Asya'dan gelen otacıların ve büyücülerin kendisi için hazırladıkları uzun yaşam iksirleri bir bakıma Budizm'e ilgi duymasını açıklamaktadır. Bkz. Sen, 2001.

üzerine çalışmalarda bilim adamları arasında sık başvurulan bir kaynak olmuştur.

Bu eserde Göktürk egemenliğinin yayıldığı geniş alan hakkında bilgiler bulunmaktadır. Gao Chang Hükümdarı'nın, akrabalık bağıyla bağlı olduğu Batı Göktürk Kağanı Tong Yabgu'ya yazdığı bir mektupla, Xuan Zang'ın bütün yolculuğunu güvence altına aldığı görülmektedir. Karahoco'dan Demir Kapı'ya kadar fiili egemenliğin bu dönemde Göktürklerin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektup sayesinde Xuan Zang Orta Asya'yı baştanbaşa geçebilmiştir. Eserde görülen yer, ülke ve kentler bu dönem Türk egemenliğinin siyasi coğrafyasını tanımlamakta ve Türklerin yaşadığı bölgeleri, yaşam biçimlerini resmetmektedir.³⁴

---

³⁴ Wu-lu-mo 忽露摩, Shu-man 愉漫, Bo-la-si 波刺斯, Su-du-li-se-na 率堵利瑟那, Zhe-shi 赭時, Fu-li-shi-sa-tang-na 弗栗特薩儂那, Meng-jian 瞢健, Xi-mo-da-luo 呬摩咄羅, An-duo-luo-bu 安咄羅縛, Kuo-xi-duo 闊悉多, Huo 活, Shi-qi-ni 尸棄尼 adlı ülke ve kentlerin Türklere bağlı olduğu kayıtlıdır. Bu adların bazılarının tespiti çeşitli kaynaklarda yapılmıştır fakat üzerinde uzlaşa bulunmayan diğerlerinin eski okunuşlarıyla tarihsel konumları daha ileri bir başka çalışmayı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- BAN, Gu班固(2007). Han Shu 漢書(Han Tarihi). Beijing. Zhonghua Shuju.
- BAXTER, William, H. Baxter-Sagart Old Chinese reconstruction (Version 1.00, 20 Feb. 2011). <http://crlao.ehess.fr/document.php?id=1217>. Gör. Tar. 24.09.2012
- BEAL, S. (1884). Hiuen Tsiang. Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World. London: Trubner, 1884.
- CHAVANNES, Édouard. (1969). Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux. Taipei: Cheng Wen Publishing Co. (Reprint).
- CHEN, K.K.S. (1964). Buddhism In China A Historical Survey. New Jersey: Princeton University Press.
- EBERHARD, Wolfram. (1946). “Toba Devrinde (385-550) Buddhist Kilisenin Ekonomik Önemi”. D.T.C.F. Dergisi. C.4. p. 297-311.
- ENOKI, Kazuo. (1957). “The Yueh-Shih Scythians Identity a Hypothesis”, International Symposium on History of Eastern and Western Cultural Contacts; Collection of Papers. Tokyo-Kyoto.
- ERGÜVEN, İsmail Hakkı “Hsüan-Tsang'ın seyahatnamesi (7. yüzyıl) metin çevirisi ve değerlendirme”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans çalışması.
- EKREM, Erkin (2003). Hsüan-Tsang Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan, Yayınlanmamış Doktora tezi, Hacettepe, Üniversitesi, Ankara.
- EKREM, Erkin, (2007). “Kao-Ch'ang Devleti: Kuruluşu ve Yıkılışı” Türkiyat Araştırmaları 4/7 Güz, p. 5-33.
- FA, Xian法顯 (2004). Fo Guo Ji佛國記. Yang Weizhong 楊維中 (ed.). Taipei: Sanmin Shuju.
- FITZGERALD, C.P. (1961). China A Short Cultural History. London: The Cresset Press.
- HAYASHI, Toshio. (1997). “Sedentaries In the Nomadic States”. The Silk Roads of Sanzo-Hoshi Xuanzang: Climate and His Foot-Steps, The Silk Roads Nara International Symposium'97. Nara.
- KIRİLEN, Gürhan. (2012). Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- LI, Xianlin季羨林(ed.). (2000). Da Tang Xi Yu Ji Jiao Zhu 大唐西域記校注 (Büyük Tang Hanedanlığı Batı Bölgeleri Kayıtları Notlandırılmış Neşri), Beijing: Zhonghua Shuju.

- LIN, Gan. 林幹 (ed.). (1987). *Tujue Yu Huihe Lishi Lunwen Xuanji 突厥與回紇歷史論文選集* (Göktürkler ve Uygurlar Tarihi, Makaleler Derlemesi: 1919-1981). Beijing: Zhonghua Shuju.
- LIN, Kuan-Hua. (1988). "Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi Ta-t'ang-si-yü-chi üzerine bir çalışma", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi.
- LIU, Xinru. (2001). "Migration and Settlement of the Yuezhi-Kushan: Interaction and Interdependence of Nomadic and Sedentary Societies". *Journal of World History*. Fall. Vol. 12, Issue 2.
- LIU, Xun. (1975). *Jiu Tang Shu 舊唐書* (Eski Tang Tarihi) Beijing: Zhonghua Shuju.
- LUSTHAUS, Dan. (1998). "Buddhist Philosophy, Chinese". E. Craig (Ed.). *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge.
- MORI, Masao. (1983). "Soğdluların Orta Asya'daki Faaliyetleri". *Belleten*. XLVII/185, Ocak 1983, 339-351.
- OTKAN, Pulat. (1985). T'o-balar: Boylar Birliğinden Devlete, *Doğu Dilleri Dergisi* IV. Cilt. S. 1. p. 69-82.
- OUYANG XIU 歐陽脩(vd.). (2003). *Xin Tang Shu 新唐書* (Yeni Tang Tarihi). Beijing Zhonghua Shuju.
- Ölmez, M. (1994). "Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm". Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- ROUX, Jean, Paul. (2001). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık* (çev.) Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yay.
- SEN, Tansen. (2001). "In Search of Longevity and Good Karma: Chinese Diplomatic Missions to Middle India in Seventh Century". *Journal of World History*. Spring. Vol. 12, Issue 1. p. 1-28.
- SINOR, Denis. (der.) (2000). (Kök) Türk İmparatorluğu: Erken iç Asya Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SIMA, Guang 司馬光. (1992). *Zizhi Tongjian 資治通鑑* (ZZTJ). Beijing. Zhonghua Shuju.
- SIMA, Qian 司馬遷 (2003). *Shi Ji 史記* (Tarih Kayıtları). Beijing. Zhonghua Shuju.
- SHI, Huijiao. 釋慧皎 (1983). *Toshio Tripitaka Gaoseng Zhuan, Da Siensi San Zang Fashi Zhuan* (DCESFSZ). Tokyo: Taisho Tripitaka Publication Association.

- TANG, Yongtong 湯用彤 (1988). Sui Tang Fojiao Shigao 隋唐佛教史稿 (Sui ve Tang Döneminde Budizm). Taibei: Muduo Chubanshe. UHLIG, Helmut. (2000). İpek Yolu (çev.) Alev Kırım. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- XUAN, Zang. 玄奘 (1977). Da Tang Xiyu Ji 大唐西域记 (Batı Bölgeleri Kayıtları). Shanghai: Shanghai Renmin Chu Ban She.
- ZGFJ. (1984). Zhongguo Fojiao 中国佛教 (Çin Budizmi II Cilt)”. Zhongguo Fojiao Xiehui Bian. Beijing: Remin Chubanshe.

